

KUSTÁR ZOLTÁN: Próféták, költők, redaktorok: Ámós idegen népek elleni prófeciájának hagyományozás-története (Ám 1,3–2,16*)

A bibliai héber költészet tárgyalása során aligha kerülhetjük meg az írópróféták munkásságát. Az ószövetségi vallás egyik sajátossága ugyanis az, hogy a próféták az Istentől rájuk bízott üzenetet a leggyakrabban költői formában adták tovább¹. A költői forma egyrészt az inspiráltság bizonyítékául szolgált, s ezzel az Isten nevében megszólaló ember küldetését legitímálta, másrészt segítségül volt az átadott üzenet memorizálásában, majd írásbeli hagyományozásában.

Gyakori jelenség ugyanakkor az, hogy a prófétai iratok későbbi szerkesztői nem ragaszkodtak az eredeti költői forma megtartásához. A saját gondolataik kifejezése közben szükségszerűen belenyúltak az eredeti prófécia szövegállományába, szerkezetébe, s az általuk átvett és átdolgozott szöveget egy új költői struktúrába illesztették, prózai betoldásaikkal szabdalták fel a költeményt, esetleg az eredeti formával mit sem törődve kisebb-nagyobb mértékben „prózaizálták” a költeményeket.

Ámós könyve sok szempontból számít az ószövetségi prófécia mérvadó darabjának. Ő volt ugyanis a legkorábbi írópróféta, aki igehirdetésének témáival, azok nyelvi és költői megfogalmazásával, az átvett vagy megteremtett műfajaival olyan utakat jelölt ki az, amin az írópróféták sora követte őt.

Könyve azonban a költői szövegek sokrétű hagyományozás-történetének is szép példáit kínálja. Különösen is szemléletes ezek közül az idegen népek elleni prófeciák, az Ám 1,3–2,16* kompozíciója. Ebben a tanulmányban először azt kívánom bemutatni, hogy mi lehetett e kompozíció eredeti szövegállománya és költői struktúrája, másodjára azt, hogy a későbbi szerkesztők a maguk betoldásaival hogyan módosították e kompozíció szerkezetét, formáját, amíg az el nem nyerte a mai, végső formáját.

I. Az ámószi alapréteg

Az Ám 1,3–2,16*, az idegen népek, majd Izráel ellen szóló refrénes prófécia Ámós könyvének első, összefüggő nagyobb egységét alkotja. A könyv élén álló felirat (1,1) ugyanúgy nem tartozik szervesen e prófeciához, mint az 1,2-ben a könyv élére illesztett, az egész könyv tartalmi összefoglalására törekedő

¹ Prózai műfajokat szinte kizárólag a látomásaik, illetve elhívás-történetük önletrajzi jellegű leírásaihoz használtak.

mottó². Az, hogy a 3,1-gyel mind tartalmi, mind formai szempontból egy új egység kezdődik, egyértelmű a kutatók előtt.

A szakasz nyolc, egymástól világosan elhatárolható strófából áll: Az arámok, a filiszteusok, Tírusz, Edóm, Ammón, Móáb, Júda és Izráel elleni ítéletes próféciák követik itt egymást. A kutatók körében konszenzus uralkodik a tekintetben, hogy a kompozícióba a Tírusz-, az Edóm- és a Júda-strófa (1,9k; 1,11k; 2,4k) utólag került bele³. Ezek a strófák ugyanis formájukban és stílusukban kilógnak az ámószi strófák sorából, de tartalmuk is jóval könnyebben megérthető az Ámósz utáni időszakokból: A Tírusz- és Edóm-strófák a választott nép ellenségei közé a fogság- fogság utáni kor viszonyainak megfelelően beemelik Júda ellenségeit is, maga a Júda-strófa pedig az Izráel elleni ítélethirdetést a testvérállam példájából nem okuló déli országrészre aktualizálja. Ugyancsak későbbi az 1,8 záró követ-formulájában az אֲדָמָה szó⁴. A 2,9.10–12 versek Izráel bűnének utólagos fokozására szolgálnak⁵, a 2,14–15 versekbe pedig szintén utólag illesztettek bele néhány, az ítélet nagyságát fokozó apróbb részletet⁶.

A költemény alaprétegét tehát öt strófa, az arámok (1,3–5), a filiszteusok (1,6–8), az ammóniak (1,13–15), a móábiak (2,1–3) és az Izráel elleni strófa (2,6–16*) alkotja.

Ennek a költeménynek az első négy strófája formailag teljesen azonos felépítést mutat: mindegyik ugyanazt az öt építőelemet tartalmazza ugyanabban a sorrendben, gyakran szó szerinti egyezésekkel⁷:

² A fogság-, fogság utáni Ám 1,2 tartalmában, képeiben és himnikus jellegében tudatosan a könyvbe illesztett himnusz-töredékekhez (4,13; 5,8–9; 9,5–6) kapcsolódik. E himnusz-töredékek Ámósz könyve szerkezeti egységeinek a kijelölésében meghatározó szerepet játszanak: A 4,13 egy fontos tartalmi egység végét jelzi (Ám 3–4*), az 5,8–9 a khiasztikus felépítésű Ám 3–6* tengelyét, középpontját alkotja, a 9,5–6 pedig az 1,2-vel közösen egy himnikus keretet alkot a könyv (egy korábbi, a 9,4-gyel végződő változata) körül. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az 1,2-nek a Dodekapropheton szintjén is fontos szerepet szántak: a vers csaknem szó szerint megegyezik a Jóel 4,16-tal, s így irodalmi kapcsolatot teremt Jóel könyvének vége, és a mögötte álló Ámósz könyvének a legeleje között (a kérdéshez lásd JEREMIAS, *Amos*, XXII.3k).

³ E tétel igazolásához lásd e tanulmány harmadik fejezetét.

⁴ A z אֲדָמָה epitheton egy, az egész könyvet átfogó redakció során került ide, lásd ugyanennek a szónak a beillesztését a 3,8.11.13; 4,2; 5,16; 6,8; 7,1.4; 8,1.3.9.11; 9,5, valamint a 4,5 és 5,3 versekben, lásd alapvetően WOLFF, *Joel und Amos*, 161, valamint WILLI-PLEIN, *Schriftexegese*, 66–69. A szót az idegen népek elleni próféciába mindenesetre csak ide illesztették be – minden bizonnyal azért, hogy az Ám 7,6 strukturális paraleljeként az első strófa-pár mögött egy erősebb elválasztást jelezzenek vele (lásd GESE, *Komposition*, 87, láb. 41).

⁵ Ehhez lásd később, a negyedik fejezetben.

⁶ Ehhez lásd később, a második fejezetben.

⁷ A kérdéshez alapvetően lásd WOLFF, *Joel und Amos*, 164kk.

(1) Mind a négy strófa ugyanazzal a bevezető követ-formulával kezdődik: כֹּה אָמַר יְהוָה „Így szól az ÚR”. Ez a követ-formula a metrum-képleten kívül áll, s a versszakokban megszólaló JHWH személyét vezeti be E/3. személyben.

(2) Ezt követi mind a négy strófában az ítélet visszavonhatatlanságát deklaráló formula, ami – az érintett város vagy nép nevének a kivételével – ismét csak szó szerint megegyezik: עַל-שְׁלֹשָׁה פְּשָׁעֵי XY וְעַל-אַרְבָּעָה לֹא אֲשִׁיבֶנּוּ „XY-nak három vétke, sőt négy miatt nem bocsátok meg.” E párhuzamosan építkező költői sor 3 + 3-as metrum-képletű.

(3) Harmadik elemként az ítélet indoklása, az adott ország bűnének a leleplezése következik. Mind a négy strófa esetében ezt az על prepozíció vezeti be, amit rendre egy szuffixummal ellátott infinitivus constructus követ. Ez adja meg azt az *egyetlen* bűnt, amivel Isten az ítélet jogosságát megindokolja⁸. Tartalmára nézve ezek egytől egyig háborús, azaz a felebarát ellen elkövetett bűnök, melyek szörnyűségeit a szerző tárgyilagos stílusban, érzelmektől mentesen közli. Formájára nézve ez az elem nem építkezik parallel felsorokból, s egy állandó metrum sem állapítható meg – emelkedett prózaként van jelen a megelőző és azt követő költői sorok között⁹.

(4) Negyedik elemként következik az ítélet meghirdetése. Ez a strófák legterjedelmesebb eleme, minden esetben három, parallel építkező sorból áll, melyek metrum-képlete következetesen 3 + 2, illetve 3 + 3¹⁰. A parallel sorokból való építkezés igaz az arám strófára is, ahol a későbbi hagyományozók a „*Letöröm Damaszkusz zárait*” hemisztichoszt a parallel 1,5b elöl áthelyezték az 1,5 legelejére, hogy ezzel a jóval kevésbé ismert „Áven-völgy” lokalizálásában segítsék az olvasót¹¹. A három sorból az első

⁸ Ez az egyetlen bűn nyilván az ítélet visszavonhatatlanságát deklaráló formulának a negyedik vétke akar lenni, a három, még elnézett bűn után az, „amivel végképp betelt a pohár”.

⁹ Emiatt indokolatlannak tűnik WILLI-PLEIN, *Schriftexegese*, 17, próbálkozása, aki metri causa az 1,13bβ-ban a לִמְעַן szó törlését és a könnyebb לְהַרְחִיב korrekciót javasolja.

¹⁰ Már ez a nyilvánvaló formai elrendezés is kizárja azt, hogy pl. BUDDE, *Auslegung*, 60, nézetét követve az 1,8bβ-t (az על-עֲקָרֹן-ig) utólagos betoldásnak tekintsük, lásd ROTTZOLL, *Redaktion*, 44k.

¹¹ Így már Löhr és Baumann, majd MARTI, *Dodekapropheten*; SELLIN, *Zwölfprophetenbuch*; WOLFF, *Joel und Amos*, az adott helyen. Lehetségesnek, de nem szükségszerűnek tartja e javítást WEISER, *Propheten*, 86. A rekonstruált eredeti olvasatban a strófa a mögötte álló Filiszteus-strófával is szorosabb parallelt mutat: így mindkét helyen először az uralkodó és a fejedelem kiirtásáról, majd a maradék nép sorsáról olvasunk. A 2Kir 16,9 egy kései, az Lxx-ből hiányzó betoldása megerősíti az arámok deportálására vonatkozó jövendölés beteljesülését.

mind a négy strófa elején csaknem szó szerint megegyezik: „Ezért tüzet bocsátok X (várfalára/házára)-re, és az megemészti (Y) palotáit.”¹²

Az ítélethirdetésben szereplő igék alanya csaknem végig maga JHWH, mind a négy strófa utolsó sorában azonban egy mondat erejéig az ítélettel sújtott nép válik nyelvtani alannyá (1,5b.8bβ.15; 2,2b). Ez alól kivétel a negyedik strófa, ahol Móáb nem a harmadik, hanem a második sorban jelenik meg alanyként, s a harmadik sor igéi által kifejezett cselekvést ismét maga JHWH hajtja végre. A BHS ezért későbbi átdolgozást sejt a jelenlegi elrendezés mögött, s a két sor cseréjét javasolja. Emellett a döntés mellett szól egy további megfigyelés: Az előző három strófában az ítélethirdetés először a nép vezetői ellen irányul (1,5.8.14k), majd ezt követően vonja be a próféta az ítéletbe magát az adott népet is¹³; a BHS által javasolt cserével ez a sorrend a negyedik strófában is helyreáll. Emellett a rekonstrukció mellett szól az is, hogy így a 2,3 femininum szuffixumai a hímnemű מוֹאָב és מֶתְ מוֹאָב szavak mögül közvetlenül a vonatkozási pontjukul szolgáló¹⁴ nőnemű הַקְרִייתָ szó mögé

¹² Egyedül az 1,14-ben szerepel az állandó וְשִׁלַּחְתִּי = „tüzet bocsátok” igealak helyett a וְהִצַּתִּי = „tüzet gyújtok” forma. Itt nyilván a későbbi magyarázók igyekeztek az Ám 1,14-et hozzáigazítani a parallel Jer 49,2k-hez, lásd ugyanezt a tendenciát fokozottabban az Ám 1,14k LXX változatában (így GESE, *Komposition*, 87, láb. 40; WOLFF, *Joel und Amos*, 162.196; ROTTZOLL, *Redaktion*, 49). Másképp RUDOLPH, *Amos*, 127, aki a masszoréa olvasatot tekinti itt eredetinek.

A Móáb-strófa ebből a szempontból is több rendellenességet mutat. A másik három strófában ugyanis a tüzet Isten sohasem „valakire”, hanem mindig „valakinek a valamilyére” küldi. A Móáb-strófában azonban a Móáb szó elől hiányzik a megfelelő nomen rectum. Ehhez párosul az a megfigyelés, hogy a 2–3. strófában az „és megemészti palotáit” mondatban a „palota” szó nomen regens nélkül szerepel (vö. 1,7.14). MARTI, *Dodekapropheton*, 164, szerint ezért talán a הַקְרִייתָ szót a 2,2a-ból קִיר-re kell javítani és át kell helyezni a מוֹאָב szó prepozíciója mögé, a megmaradó határozott névelőt pedig az előtte álló אֶרְמוֹנֹת szó birtokos személyragjának kell olvasni. Ez a következő szöveget eredményezni: „És tüzet bocsátok Móáb városára, és az megemészti palotáit.” – ami lényegében megfelelne az előző két, illetve három strófa parallel elemének (ugyanígy a BHS, valamint némi fenntartásokkal WEISER, *Prophetie des Amos*, 88k). Mivel azonban legalábbis a második megfigyelésnek az első strófában szintén van parallelje („és az megemészti Benhadad palotáit”), ezért az sem kizárt, hogy a Móáb-strófa jelenlegi elrendezése eredeti, és az első strófához való visszakanyarodással az első négy strófa khiasztikus lezárására törekszik. Ugyancsak e javítás ellen szól, hogy a הַקְרִייתָ városnév (így értelmezi a szót WOLFF, *Joel und Amos*, 198, és RUDOLPH, *Amos*, 128) törlésével a nőnemű szuffixumok a 2,2b-ben elveszítenék a vonatkozási pontjukat, s szükségessé válna azok masculinumra való javítása, lásd maga MARTI, *Dodekapropheton*, 165 (valamint WILLI-PLEIN, *Schriftexegese*, 17).

¹³ A harmadik strófában (1,14k), a nép explicite nem jelenik meg az ítélethirdetésben.

¹⁴ Így WOLFF, *Joel und Amos*, 163; RUDOLPH, *Amos*, 128.

kerülnének. A JHWH-alanyú igékkel Ámósz az ítélet elkerülhetetlenségét, ez utóbbi mondatokkal pedig az adott nép szükségszerű „érintettségét” juttatja kifejezésre.

(5) Végül ötödik elemként következik az adott strófát lezáró אָמַר יְהוָה = „mondja az ÚR” formula¹⁵, ami, akárcsak a strófa bevezetője, már kívül áll a szabályos metrum-képletű, költői sorokon.

Az egyes strófák sorrendjében hiába keresünk egyfajta geográfiai rendezőelvet¹⁶. Egy feltételezett földrajzi elrendezés rekonstruálása érdekében további strófák törlése¹⁷, illetve a meglévők átrendezése tehát teljesen indokolatlan lenne. A strófák sorrendjének logikája inkább tartalmi, és az Izrael körül egyre szűkülő perspektívára épül. Az első két strófa Izrael „ős-ellenségeit” nevezi meg, ezt követi a Lót révén közeli rokon népek tekintett Ammón és Móáb (vö. 1Móz 19,30kk), s végül maga Izrael¹⁸.

További jellegzetessége ennek a négy strófának az, hogy az első kettő (Arám – Filisztea), valamint a harmadik és a negyedik (Ammón – Móáb) formai és tartalmi szempontból egy-egy párt alkot egymással¹⁹. Az Arám- és a Filiszteus-strófát az kapcsolja össze, hogy mindkettőnek az elején az érintett népet egy-egy városa reprezentálja (1,3.6). Mindkét ítélethirdetésben először az uralkodórétégről, majd a nép többi tagjáról olvasunk, s az ítélet leírásaként mindkét strófában szó szerint ugyanaz a formula szerepel: „Kiirtom X-ből az uralkodót, és Y-ből a fejedelmet.” (1,5.8). Tartalmi szempontból összekapcsolja ezt a két strófát az is, hogy itt Izrael két „ős-ellenségéről” van szó, vö. Ám 9,7²⁰. E pár két tagjának a sorrendjében a bűn és a kirótt büntetés fokozása figyelhető meg. Damaszkusz maga hadviselő félként követte el a vétkeit, Filisztea azonban „nevető harmadikként” kapcsolódott be a hadifoglyok, illetve a menekültek ember-kereskedelmébe. Ennek megfelelően

¹⁵ Ez az 1,8 esetében utólag bővült az אָמַר szóval, a kérdéshez lásd már fentebb, a 4. lábjegyzetben.

¹⁶ Egy ilyen rendezőelvet feltételez pl. SCHMIDT, *Deuteronomistische Redaktion*, 175.

¹⁷ Lásd MARTI, *Dodekapropheton*, 158, aki erre hivatkozva törli a Filiszteus-strófát a szövegből.

¹⁸ Így RUDOLPH, *Amos*, 123, aki alapján a szekunder Tírusz- és Júda-strófát is beleilleszthetjük ebbe a rendbe: Tíruszt nem tekintették rokon népek Izraelben, történelme során azonban gyakran állt szövetségi viszonyban vele (vö. 1Kir 5,15kk; 16,29kk). Elhelyezése a két ellenséges idegen nép mögött tehát érthető, mint ahogy Júdának a közvetlenül Izrael előtti pozíciója is e szempont alapján kézenfekvő. De ezt, a Rudolph által feltételezett rendezőelvet sem tekinthetjük abszolút érvényűnek: E szerint az elv szerint ugyanis Edómnak nem Ammón és Móáb előtt, hanem – az Ézsau-Jákób rokonság miatt (vö. 1Móz 26kk) – azok mögött lenne a helye.

¹⁹ Így WEISER, *Prophetie des Amos*, 101, majd pl. WOLFF, *Joel und Amos*, 120.180.184 stb.; HÖFFKEN, *Völkerorakel*, 63–65; GESE, *Komposition*, 88k.; REIMER, *Botschaft des Amos*, 59–63; STEINMANN, *Order*, 686; JEREMIAS, *Amos*, 11k; ROTTZOLL, *Redaktion*, 35k; WILSON, *Biblical Rhetoric*, 163k.

²⁰ RUDOLPH, *Amos*, 123.

Isten az arámok – legalábbis az ország lakosainak egy része – esetében az enyhébb deportálást helyezi kilátásba, míg a filiszteusok ellen a teljes pusztulást hirdeti meg²¹.

Az Ammón- és Móáb-strófa formai egyezései még nyilvánvalóbbak. Itt az érintett népek neve, nem pedig egy-egy városuk szerepel a bevezetőben (ezek majd csak az ítélethirdetésben jönnek elő, lásd 1,14; 2,2). E két strófában a „*tüzet bocsátok...*” sablon utáni ítélethirdetésben a szent háborúhoz kötődő epifánia-elképzelések jelennek meg – részletesen leírva a városokat lángba borító szörnyű eseményeket. Ennek során mindkét strófa 3x, illetve 4x ugyanazt a בּ prepozíciót használja, illetve mindkettőben megjelenik a בְּחַרְרֵי עָרָה „harcizajban” kifejezés (1,14b és 2,2b). Ugyancsak közös, hogy e két strófa az uralkodó sorsába hangsúlyozottan bevonja a nép fejedelmeit is – lásd ugyanazt a שׂר szót a 1,15b és a 2,3b-ben²².

Ezzel azonban e négy strófa szerkezeti jellemzőinek még koránt sem értünk a végére. Azt is megfigyelhetjük ugyanis, hogy a páratlan, illetve páros számú strófák egymással is bizonyos szempontok alapján egy-egy párt alkotnak.

Az első és a harmadik strófa (Arám – Ammón) a Gileád elleni háborús bűnöket rója fel – azaz olyan bűnöket, amiket Izrael, az északi ország közvetlenül tapasztalhatott meg. Ezzel szemben a második és negyedik strófa (Filisztea – Móáb) vádjai egyaránt Edómmal kapcsolatosak. Olyan bűnökről van itt szó, amelyeket vagy Júda tapasztalhatott meg (1,6), vagy közvetlen szomszédként inkább Júdában válhattak ki annak idején döbbenetet (2,1)²³. Az első és a harmadik strófa büntetésként a vezetők halála mellett a deportálást helyezi kilátásba (1,5.15)²⁴. A második és a negyedik strófa

²¹ Ez utóbbi sajátosság a 3–4. strófára nem figyelhető meg. A terhes asszonyok felhasogatását (1,13) ugyanis nyilván Ámósz korában sem tekintették enyhébb bűnnek egy király csontjainak az elégetésénél (2,1) – Ámósz mégis az előző bűnhöz kapcsolja a deportálást (1,15), és az utóbbihoz a teljes kiirtást (2,2k). S végül az, hogy a második strófa a filiszteusok kiirtását jövendöli az emberkereskedelem miatt, míg az ammóniak az anya és gyermeke közös meggyilkolásával is csak deportálásra ítéltetnek, aligha a bűnök és a büntetés arányosságát tartja elsődlegesen szem előtt. Ezért a bűn–büntetés fokozását – GESE, *Komposition*, 89, ellenében – csak az első két strófa esetében fogadhatjuk el bizonyos, más szempontokkal egybeeső rendezőelvnek.

²² Az, hogy a 3–4. strófa esetében az első két strófával szemben a próféta az adott népeknek már szakrális bűnöket róna fel (lásd GESE, *Komposition*, 89), főleg az Ammón-strófa miatt egyáltalán nem meggyőző.

²³ JEREMIAS, *Amos*, 12k, szerint ennek a jelenségnek az lehet az oka, hogy a júdai olvasókat szem előtt tartó Filiszteus- és Móáb-strófát már nem maga Ámósz írta, hanem a régi, júdai Ámósz-iskola abból a célból, hogy velük az idegen népek bűneit szemléletesebbé, a júdaiak számára is átélhetőbbé tegyék.

²⁴ Első strófa: a lakosság deportálása, harmadik strófa: a vezető rétegé.

azonban a deportálásról hallgat, és kizárólag a két nép kiirtását jövendőli (1,8; 2,2b–3).

Az idegen népek elleni próféciákat ötödik strófaként az Izráel elleni ítélethirdetés zárja (2,6–16*). Ez formájában alapvetően az első négy strófa szerkezetét követi, de bizonyos pontokon lényegesen el is tér azoktól. Összességében elmondható, hogy ebben a strófában a legtöbb elem kibővítve, jóval terjedelmesebben jelentkezik, mint az első négyben: ez a mennyiségi változás is jelzi, hogy a szerző mondandójának a lényegéhez itt érkezett el.

(1–2) Az első két elem itt is a megszokott formában van jelen. A כֹּה אָמַר יְהוָה = „Így szól az ÚR” bevezető mondatot a jól ismert $\text{עַל־שְׁלֹשָׁה פְּשָׁעֵי XY וְעַל־אַרְבָּעָה לֹא אֲשִׁיבֶנּוּ}$ = „XY-nak három vétké, sőt négy miatt nem bocsátok meg.” formula követi.

(3) A harmadik elem, Izráel bűnének a leírása itt is egy עַל + infinitivus constructus-os szerkezettel kezdődik (2,6b). Az egybeesés szándéka nyilvánvaló: Ámós ezzel azt akarja kifejezésre juttatni, hogy Izráel semmiben sem különb az őt körülvevő népeknél²⁵. Sőt, még rosszabbak nála. Hiszen Ámós itt a bűnök felsorolásával nem áll meg, hanem a 2,6b עַל + infinitivus constructus-os szerkezetét a 2,7aα-ban egy participiumos, majd a 2,7aβb–8-ban még számos imperfectummal konstruált igei mondattal folytatja. Ez a rész tehát Izráel esetében lényegesen részletesebb, mint az idegen népek elleni strófák bűnleírása.

Az Izráel elleni vádaknak a jelenlegi formája meglehetősen szabálytalan. A 2,6b és a – bizonyos konszenzusos törléssel rekonstruált – 2,7a²⁶ szabályos

²⁵ WEISER, *Prophetie des Amos*, 105.

²⁶ A 2,7a-ban az עַל־עֲפָר־אֶרֶץ kifejezés szétfeszíti a 3 + 3 metrumot, így minden bizonnyal betoldás, mely a vádak fokozását célozza, lásd MARTI, *Dodekapropheton*, 167; WEISER, *Prophetie des Amos*, 91; WOLFF, *Joel und Amos*, 163; JEREMIAS, *Amos*, 18, láb. 1; WILLI-PLEIN, *Schriftexegese*, 19; ROTTZOLL, *Redaktion*, 60, láb. 84, ez utóbbi helyen a kutatástörténet rövid összefoglalása. RUDOLPH, *Amos*, 139, a kifejezést szintén glosszának tekinti, ami szerinte eredetileg a 8. versben szereplő יָטוּ igehez szántak, és másolási hibaként került a jelenlegi helyére. A vers kezdő szava, a הַשְּׂאֵפִים igealak a héber שָׂאָף = „lihegni, valamire vágyakozni” igéből származik. Ez az olvasat azonban itt aligha lehet helyes, mivel ez az ige egyébként mindig accusativussal van konstruálva. Ezért minden bizonnyal a Septuagintát követve itt a שָׂאָף I = „letaposni, eltiporni” igét kell olvasni, a mater lectionisként szereplő alefet a masszoréták tévesen olvasták gyökmássalhangzónak, lásd így WEISER, *Prophetie des Amos*, 90k; WOLFF, *Joel und Amos*, 163; JEREMIAS, *Amos*, 18, láb. 2, és a BHS. A 2,7a végéről a יָטוּ ige törlése, és előtte a וְרָדָה szó olvasata, amit MARTI, *Dodekapropheton*, 167, és WEISER, *Prophetie des Amos*, 106, javasolnak, fölösleges beavatkozás lenne a szövegbe. Ugyancsak indokolatlannak tűnik a számomra a וְרָדָה szó mögé a נִשְׁפָּט szó beillesztése, ahogy azt ROTTZOLL, *Redaktion*, 63k. metri causa javasolja.

3 + 3 metrum-képletű, két párhuzamos hemisztihoszból felépülő költői sort alkot, minden bizonnyal a részlet eredeti költői formáját megőrizve, lásd ugyanezt a szerkezetet és metrum-képletet a költemény egyéb részleteiben. E két sor kizárólag szociális jellegű vádakot tartalmaz – amiben ismét az alaprétég egyik jellegzetességét ismerhetjük fel.

A 2,7b egyrészt aligha tekinthető költői sornak²⁷, másrészt egy szexuál-etikai²⁸, illetve vallási bűnt említ. Ezért azoknak lehet igazuk, akik nem csupán a 2,7bβ szakaszt²⁹, hanem az egész sort betoldásnak tartják³⁰.

A 8. vers két költői sorának az első tagjai (2,8α.β) ismét három hangsúlyos szótagból állnak³¹, ismét tisztán szociális bűnöket sorolnak fel, s egymással ismét 3 + 3 metrum-képletű, két parallel felsorból álló költői sort alkotnak. A mögéjük illesztett felsorok (2,8αβ.β) nyilván utólag helyezik ezeket e bűnöket vallási-kultikus összefüggésbe³² úgy, hogy a szöveg költői

²⁷ Egyrészt a két felsor nem alkot parallelizmust, másrészt a metrum-képlet itt nem a megszokott 3 + 3, hanem 4 + 4. JEREMIAS, *Amos*, 22, ebben tudatos költői megoldást lát: „Man muss die Entrüstung des Propheten im sich verlangsamenden Viererrhythmus (...) vernehmen.”

²⁸ A sor a 3Móz 18,8.15; 20,11.12 tilalmi alapján az apa és fia közös nővel folytatott szexuális kapcsolatát ostromozza, vö. ehhez még 3Móz 18,17; 20,14; 2Sám 16,21k; 20,3. A szövegben nincsen szó sem kultikus prostitúcióról (így WEISER, *Prophetie des Amos*, 92k, vagy MARTI, *Dodekapropheton*, 167, ellen pl. RUDOLPH, *Amos*, 143), sem a szociálisan kiszolgáltatottak szexuális kizsákmányolásáról (így RUDOLPH, *Amos*, 142k, ellen pl. ROTTZOLL, *Redaktion*, 65).

²⁹ Ez a negyed-vers ugyanis a Szentségtörvény, valamint Ezékiel nyelvezetét idézi, s az emberi kapcsolatokban megnyilvánuló bűn súlyát utólag igyekszik azzal kiemelni, hogy azt Isten elleni bűnként jellemzi, lásd SCHMIDT, *Deuteronomistische Redaktion*, 178k, láb. 31; WOLFF, *Joel und Amos*, 163; JEREMIAS, *Amos*, XXI, láb. 13; ROTTZOLL, *Redaktion*, 60, láb. 84 és 64. oldal. Ráadásul ez a sor egyfajta záróformulaként hangzik – emiatt a 2,8 áthelyezése a 2,7a és a 2,7b közé (így WEISER, *Prophetie des Amos*, 91) azonban erőltetett megoldás. Nem tartja a mellékmondatot betoldásnak pl. GESE, *Komposition*, 92, láb. 55; RUDOLPH, *Amos*, 144.

³⁰ Így a BHS, valamint DIETRICH, *Völker*, 321, aki mindenesetre az egész 2,7b–8-at dtr. betoldásnak ítéli.

³¹ A עַל prepozíció a 2,8 elején a Septuagintában nem szerepel, így az a mindenhol másutt tranzitív értelemben szereplő נָטָה Hifil előtt minden bizonnyal a szöveget könnyítő, de a metrumon némileg rontó betoldás, lásd WOLFF, *Joel und Amos*, 163; ROTTZOLL, *Redaktion*, 66, láb. 123.

³² Így MARTI, *Dodekapropheton*, 168; ROTTZOLL, *Redaktion*, 60, láb. 84, és 66k; WOLFF, *Joel und Amos*, 163; JEREMIAS, *Hosea und Amos*, 209; u.ő., *Amos*, 24. o. WOLFF, u.o., szerint a két betoldás eredetileg egyetlen mondatot alkotott: „Istenük templomában, minden oltár mellett”. Nem tartja betoldásnak e szavakat WEISER, *Prophetie des Amos*, 92; GESE, *Komposition*, 92, és RUDOLPH, *Amos*, 144k, akik e kultikus jellegű bűnökben a bűnlista szándékos fokozását látják. DIETRICH, *Völker*, 321, és FLEISCHER, *Sozialkritik des Amosbuches*, 33k.44, az egész verset drt.

jellegét ugyan megőrzik, de azt két, egymással párhuzamban álló 3 + 2-es *qíná*-sorba rendezik.

Az Izráel-strófa bűnfeltárása a 8. verssel véget ér; a 2,6b.7a*.8* felmutatta azt a három vétket, amiről a kompozíció strófáinak második állandó eleme („*XY-nak három vétke...*”) említést tesz. A 2,9 és a 2,10–12 későbbi kiegészítések, melyek a nép hálátlanságának a felmutatásával Izráel vétkeinek fokozására, s így a bekövetkezett ítélet jogosságának a hangsúlyozására szolgálnak³³.

Ha elfogadjuk ezt a szöveg-rekonstrukciót, akkor megállapíthatjuk, hogy az Izráel-strófa bűnkatalógusa három, formailag teljesen szabályos felépítésű, 3 + 3 metrum-képletű költői sorból áll, ami három, illetve kétszer három bűnt sorol fel – a bevezető számmondás első tagjának megfelelően. Ez már formájában és mennyiségében is eltér az előző négy strófa parallel elemétől: ott ugyanis mindig csak egy bűn szerepelt, méghozzá költői szerkezetbe nem rendezhető prózai megfogalmazásban.

A vádak tartalmukra nézve részben egybecsengenek, részben viszont eltérnek az idegen népek ellen megfogalmazott vádaktól. Közös bennük az, hogy itt is alapvetően a felebarát ellen elkövetett bűnökről van szó. Míg azonban az előző négy strófában mindig egy másik nép ellen elkövetett vétkekről olvasunk, addig az Izráel-strófa kizárólag Izráelen belüli bűnöket sorol fel, s ezekért a felelősséget a nép vezetőiről – úgy tűnik – egy sokkal szélesebb körre, a nép valamennyi, befolyással rendelkező tagjára terjeszti ki.

Az alaprétegekben említett három vád között egyfajta szándékos fokozás figyelhető meg: az elsőként említett bűn, a szegények adósrabszolga-sorba juttatása még a törvényre hivatkozva történhetett meg (lásd 2Móz 21,2–11; 3Móz 25,39–46; 5Móz 15,12–18, továbbá Ézs 50,1; 2Kir 4,1; Neh 5,8); a második vád azonban – megvesztegetésen vagy egyébfajta nyomásgyakorlason keresztül – már a törvény és az igazságszolgáltatás elferdítését rója fel a nép befolyásos tagjainak (2Móz 23,8; 5Móz 16,19; Zsolt 15,5; Ézs 1,23; 5,23; 33,15, továbbá 2Móz 22,20kk; 5Móz 14,27kk; 24,10–22 stb.)³⁴, a harmadik költői sor pedig – úgy tűnik – már egyenesen a törvényességgel gögösen fittyet hányó magatartást rója fel az érintetteknek. Ugyanakkor az első helyen kiemelt vétek a Filiszteus-strófához teremt irodalmi kapcsolatot: Ha Isten Gázának nem bocsátotta meg, hogy ragszolgának adta el Izráel fiait (1,6), akkor mennyivel inkább nem fogja ezt megbocsátani azoknak, akik a saját

betoldásnak ítélik; ellenük lásd ROTTZOLL, *Redaktion*, 66k. Nem kizárt, hogy a megfogalmazás egyenesen az idegen istenek kultuszának vádjául is szolgált: a „minden oltár mellett” kifejezés a dr. „minden üde-zöld fa alatt” kifejezésre emlékeztet, az אֱלֹהֵיהֶם kifejezésben a birtok pedig többes számban is olvasható („isteneik”). Ezt az értelmezést megerősítik JEREMIAS, *Hosea und Amos*, 209; u.ő, *Amos*, 24. o., megfigyelései, aki a két betoldás mögött Hóseás teológiájának a hatását látja, vö. pl. Hós 4,7k; 8,11–13; 10,1k.

³³ Ehhez lásd lentebb a negyedik fejezetet.

³⁴ Lásd WEISER, *Prophetie des Amos*, 90; GESE, *Komposition*, 90, láb. 49.

honfitársaikkal bánnak így!³⁵ E tartalmi fokozást erősíti az eredeti héberben az igealakok gondos elrendezése is: a 2,6b személytelen infinitívusát a 2,7a-ban egy személyében meghatározott, de időtlen participium követi, majd ezt a 2,8 versben idejükben és személyükben is meghatározott verbum finitumok³⁶.

(4) A bűnfeltárásnak megfelelően az Izráel strófa negyedik eleme, az ítélet meghirdetése is részletesebb a jelenlegi kanonikus szövegváltozatban, mint a megelőző próféciaik esetében: Míg az idegen népek elleni strófákban ez a rész mindig három költői sort tett ki, addig itt öt költői sorból áll. Csakhogy általánosan elfogadott az a felismerés, hogy a 2,14b és a 2,15aβ utólag került a költeménybe. Ez a két mondat ugyanis a közvetlen kontextusából kiragadott szófordulatokkal igyekszik az ítélet nagyságát fokozni, illetve az „ötös” szerkezeti sémát – a szekunder idegen népek elleni próféciaik, valamint a 2,6kk felduzzasztott bűnkatalógusának az analógiájára – utólag „hetesre” bővíteni³⁷.

Ha tehát e két – és néhány egyéb – kiegészítéstől³⁸ megtisztítjuk az alapréteget, akkor az Izráel-strófa ítélethirdetésében is három, párhuzamos költői sort találunk; ebből az első kettő a költeményből megszokott 3 + 3 metrum-képletet mutatja³⁹, az utolsó sor pedig 4 + 4-es metrum-képletű. Ez a három sor megfelel az alapréteg bűnlistája három parallel sorának. Az első költői sor, a 13abα alanya JHWH, míg a folytatásban maga az ítélettel sújtott Izráel jelenik meg az igék alanyaként – ez az elrendezés, ha megfordított arányokban is, tehát szintén az első négy strófa mintáját követi.

Tartalmi szempontból azonban lényeges az Izráelnek és a pogány népeknek szánt ítélet közötti eltérés. Az Izráel elleni ítélethirdetésből hiányzik az előző négy strófából megszokott sztereotip elem – hiszen itt a próféta tűzvész helyett egy nagy erejű földrengésben, illetve katonai invázióban látja a közelgő ítéletet. Ugyancsak lényeges eltérés az előző négy strófával szemben az, hogy itt a nép és annak vezetői nem különülnek el az ítélet leírásában.

(5) S végül az Izráel-strófa végét is egy záró-formula jelzi. Az első négy strófa יהוה יְהוָה־ja helyett azonban itt az ünnepélyesebb נְאֻם־יְהוָה olvasható: a szokásostól való eltérés itt az egész költemény ünnepélyes befejezését jelölheti.

³⁵ A vádak végső formában a fokozás még szembetűnőbb: a tisztán szociális jellegű bűnöket az Isten elleni vétkek követik, lásd e tanulmány későbbi fejezeteiben.

³⁶ Lásd WEISER, *Prophetie des Amos*, 106.

³⁷ A kérdéshez lásd lentebb, a harmadik fejezetben.

³⁸ A 2,13bβ és a 2,16* versekhez lásd lentebb, a második fejezetben.

³⁹ A 2,13 elején álló הִנֵּה „Aufmerksamkeitsruf” kívül áll a metrumon, lásd JEREMIAS, *Amos*, 27.

Az Izráel-strófa tehát formai és tartalmi szempontból alapvetően az első négy, az idegen népek ellen szóló strófa szerkezetét és mondanivalóját követi – számos ponton lényegesen el is tér azoktól.

A kutatók egy része ezek miatt az eltérések miatt úgy gondolja, hogy az idegen népek elleni próféciaikat ugyan mindig is egy Izráel elleni strófa zárta le, a jelenlegi strófa azonban idővel többszöri átdolgozáson esett át, s így nyerte el a mai, egyedi formáját⁴⁰.

A kutatók másik csoportja szerint a 2,6b–16* alaprétégekben egy eredetileg önálló, Izráel-elleni próféciaival van dolgunk, amit utólag, többek között a 2,6a segítségével kapcsolnak az idegen népek elleni próféciaik végére⁴¹.

Csakhogy ezek az eltérések a fokozás művészi eszközeként értelmezhetők, amelyek a bevezetőnek szánt első négy strófa után a költemény tulajdonképpeni csattanóját, csúcspontját emelik ki⁴². Itt Ámós a bevezető számmondásnak megfelelően valóban felsorolja mind a három bűnt, hogy ezzel Izráel bűneit a környező népekénél sokkal nagyobbak mutassa be. A „kiválasztott” Izráel számára (vö. 3,1k) „válogatott” büntetést ró ki Isten, ezt azonban az idegen népek elleni strófákkal szemben nem részletezi, hanem annak az elkerülhetetlenségét és kivédhetetlenségét hangsúlyozza.

Mindezek alapján levonhatjuk a következtetést: ez az átgondolt, világos struktúrájú költemény egyetlen ember alkotása lehet. Mivel semmi nem utal arra, hogy egy alaprétet vagy több, eredetileg önálló próféciaát erőltettek volna utólag bele ebbe a szerkezetbe, így egyetlen szerzőnek köszönhető az. Mivel semmi sem bizonyítja az ellenkezőjét, s mivel az alaprétet nyelvi és tartalmi szempontból is jól érthető Ámós korából, a szerzőnek magát Ámósz kell tekintenünk⁴³.

⁴⁰ A 2,7k-et egy eredetileg önálló töredéknek tekinti a jelenlegi helyén REVENTLOW, *Amt des Propheten*, 57k; HARAN, *Empire of Jerobeam*, 272, Anm. 2; HÖFFKEN, *Völkerorakel*, 49k. Egy alaprétet szerkesztői bővítgetésével számol WEIMAR, *Schluss des Amos-Buches* (2,6.13a.βα.14.16b); SOGGIN, *Amos*, 50k (2,6.13, ehhez 2,7a, majd 2,7b–9), és DIETRICH, *Völker*, 320–325 (2,6.13k.15aα, s ehhez 2,7a, majd a 2,9–12-vel egyszerre a 2,7b.8.15aβb.16).

⁴¹ Így WÜRTHWEIN, *Amos-Studien*, 37k, láb. 58; KOCH, *Propheten I*, 55; ua., *Amos II*, 12.68; COOTE, *Composition*, 11; FRITZ, *Fremdvölkensprüche*, 27; FLEISCHER, *Sozialkritik des Amosbuches*, 22kk.28k.41k.46; RÖSEL, *Entwicklung des Amosbuches*, 89k.

⁴² A fenti álláspontok részletes ismertetéséhez és azok meggyőző visszautasításához lásd ROTTZOLL, *Redaktion*, 67–71. A 2,6–8.13–15*-öt Ámós művének, és az idegen népek elleni próféciaik eredeti folytatásának tartják pl. WEISER, *Prophetie des Amos*, 86.105; WOLFF, *Joel und Amos*, 171kk; RUDOLPH, *Amos*, 140kk; NOGALSKI, *Literary Precursors*, 88; ROTTZOLL, *Redaktion*, 71; DORSEY, *Literary Structure*, 278k.

⁴³ Így pl. SCHMIDT, *Deuteronomistische Redaktion*, 174; WOLFF, *Joel und Amos*, 170k; RUDOLPH, *Amos*, 118kk; JEREMIAS, *Amos*, 7kk; NOGALSKI, *Literary*

II. Az ún. Keret-kompozícióba való beillesztés

Azt, hogy ezt az alapréteget maga Ámósz, vagy esetleg egy nem túl kései tanítványa kapcsolta össze a próféta látomásainak a leírásával (Ám 7–9*), nehezen eldönthető kérdés. Nyilvánvaló azonban, hogy a látomások gyűjteményét valaki szándékosan az Ám 1,3–2,16* sémájára építette fel, a két gyűjteményt egyetlen, jól átgondolt kompozícióba, az ún. Keret-kompozícióba („Ringkomposition”) rendezte⁴⁴, illetve az idegen népek elleni próféciák néhány kisebb kiegészítésével a két kompozíció közötti párhuzamokat igyekezett tovább erősíteni.

Ennek a szerkesztői beavatkozásnak a keretében kerülhetett az Izráel-strófabá a 2,13bβ és – a záró $\text{הַיְהוָה־נִשְׁמָתָם}$ kivételével – a 2,16* szakasza⁴⁵. A 2,13bβ rövid fél-sora egyrészt megtöri a bikola sorok ritmusát, másrészt a földrengésre talált hasonlatot, a cséplőszán hasonlatát igyekszik utólag Ámósz negyedik látomásának a hatására (Ám 8,1k) a betakarítás képével egybekapcsolni⁴⁶. A 2,16* az ítéletet leíró korábbi sorokkal szemben rendezhető költői formába⁴⁷, s egyfajta összegzésként a fogság előtti maradékgondolat szellemében az ítélet elkerülhetlenségét nyomatékosítja. E sor segítségével az Izráel-strófa vége, az ítélet leírása kicsiben lemásolja az egész Ám 1,3–2,16* kompozícióját: a 14–15. versek eredeti négy fél-sora egy-egy párt alkot egymással (gyalogos katonák – a harci kocsis személyzete), s ezt egy ötödik, terjedelmesebb, az előző két pár csúcspontjaként rájuk épülő ötödik elem követi⁴⁸. Ugyanakkor az ítélethirdetés esetén „felduzzasztása” a Keret-kompozíció második felével, Ámósz ötödik látomásának a leírásában az elkerülhetlenséget deklaráló sorokkal (9,1b.2–4) fonja szorosabbra a párhuzamot⁴⁹.

Precursors, 90–97; ROTTZOLL, *Redaktion*, 35-tel a kutatók többsége. A Jer 48,7 és 49,1–3 már az Ám 1,13–15-öt idézi, lásd ROTTZOLL, *Redaktion*, 47k. Másképp FRITZ, *Fremdvölkensprüche*, és GEYER, *Mythology*, akik az egész kompozíciót az Ámósz utáni időre datálják.

⁴⁴ Az ún. „Ringkomposition” (1,3–2,16 + 7–9*) elméletéhez lásd alapvetően WOLFF, *Joel und Amos*, kommentárját.

⁴⁵ A két szakasz betoldás-jellegéhez és a látomásokkal való kapcsolatához lásd alapvetően ROTTZOLL, *Redaktion*, 79k.

⁴⁶ Így SELLIN, *Zwölfprophetenbuch*, 172k; WEISER, *Prophetie des Amos*, 97; WEIMAR, *Schluss des Amos-Buches*, 82, láb. 88; ROTTZOLL, *Redaktion*, 72k.

⁴⁷ Egy szabályos metrumú alapréteget feltételez a jelenlegi szöveg mögött pl. WEISER, *Prophetie des Amos*, 98–100, és MARTI, *Dodekapropheton*, 171; e hipotézisük azonban kellő szöveg- és irodalomkritikai megalapozás híján aligha tartható.

⁴⁸ Lásd ehhez GESE, *Komposition*, 94.

⁴⁹ ROTTZOLL, *Redaktion*, 79k.

III. A kompozíció „hetes” szerkezete: a Tírusz-, Edóm- és Júda-strófa beillesztése, valamint az Izráel-strófa bővítései

Az alapréteg első négy strófájától mind formailag, mind tartalmilag jelentősen eltér Tírusz-, Edóm- és Júda-strófa (1,9–10; 1,11–12; 2,4–5).

Az első két építőelem itt is változatlan formában megjelenik. A harmadik elem azonban, az ítélet indoklása ezekben a strófákban lényegesen hosszabb, az על + infinitivus constructusos szerkezetet egy vagy akár több verbum finitummal képzett mondat is kiegészítheti, amivel JHWH én-beszéde harmadik személybe megy át. Ráadásul az itt hozott vádak tartalmilag nem túl sok újat mondanak: A Tírusz-strófa csaknem szó szerint az előtte álló Filiszteus-strófa vádjait és ítélethirdetését veszi át, míg az Edóm-strófa az Arám-strófa mintáját követi. E formai eltérések bizonyos tartalmi jellegzetességekkel párosulnak: Amíg az alapréteg a népek bűnét tárgyilagos tömörséggel közölte, addig ezekben a strófákban a szerző emocionális fogalmakat felhasználva értékeli is az eseményeket, lásd pl. a „testvér” (1,9b.11b), „harag” és „irgalom” (1,11b), valamint a „szövetség” (1,9b) fogalmakat⁵⁰.

Míg azonban az ítélet indoklása jelentősen kibővült, addig maga az ítélethirdetés lerövidült. Az alapréteg három sorával szemben a Tírusz-, Edóm- és Júda-strófában ez az elem egyetlen sort tesz ki, mely tartalmában ismét az eredeti strófák három sorából csaknem szó szerint az első sort követi. E rövidítés miatt az eredeti strófákkal szemben a népek JHWH mellett értelemszerűen nem jelennek meg alanyként. S végül egy utolsó, közös jellegzetessége e három strófának az, hogy az eredeti strófák ötödik eleme, a záró követ-formula nem szerepel bennük.

A Júda-strófa szekunder jellegét további megfigyelések is alátámasztják. Ámósz küldetése – saját és a könyve tanúbizonysága szerint – kizárólag Izráelre vonatkozott, Júdára azonban nem (lásd Ám 7,10kk). Míg Ámósz a népek és Izráel ellen kizárólag erkölcsi bűnöket sorolt fel, addig Júda ellen itt vallási vétkek szerepelnek. A strófa szekunder jellegére utal az is, hogy – a bevezető követ-formula ellenére – Istenről a 2,4b E/3. személyben beszél, amire az alaprétegben nincsen példa. S végül már Marti felhívta a figyelmet arra, hogy ennek a strófának a nyelvezete deuteronomista jellegzetességeket mutat: A שמר ige „Isten törvényével/rendelkezéseivel” összekapcsolva tipikus dtr. kifejezés, a הלך אחריו kifejezés vallási értelemben áll pl. az 5Móz 4,3; 6,14; 8,19-ben, a הקים + תורה fogalmak pedig együtt szerepelnek az 5Móz 4,44.45; 17,19-ben⁵¹. Ehhez hozzátehetjük: a מאס את- (תו תה) יהרה kifejezés máshol csak az Ézs 5,24b-ben fordul elő, ami szintén egy

⁵⁰ JEREMIAS, *Amos*, 11.

⁵¹ MARTI, *Dodekapropheton*, 165, öt követve pl. SCHMIDT, *Deuteronomistische Redaktion*, 177; JEREMIAS, *Amos*, 11.16k; WOLFF, *Joel und Amos*, 198k.

deuteronomista jellegű betoldás⁵². Az ösatyák bálványimádásának témája, amit a 2,4b β -ben olvashatunk, először a fogság korában jelenik meg⁵³, s e sor nyelvezete is erősen deuteronomista hatásokat mutat, lásd 5Móz 11,28; 2Kir 17,15⁵⁴.

E formai és tartalmi eltérések miatt nyilvánvaló, hogy ez a három strófa utólag került Ámósz költeményébe⁵⁵. Abban, hogy a Tírusz- és az Edóm-

⁵² Lásd KUSTÁR, *Krankheit und Heilung*, 65–67.70k.221.

⁵³ Lásd pl. Ez 16, valamint Jer 2,5; 14,20; 17,23; 32,22k.

⁵⁴ MARTI, *Dodekapropheton*, 165k, szerint a Júda-strófa harmadik sora, a 2,4b β utólagos betoldás. Egy ilyen sornak ugyanis a Tírusz-strófában nincsen megfelelője, az אֲשֶׁר vonatkozó névmás használata miatt a stílusa prózai, tartalmában pedig az előtte álló sor vádjai konkretizálásának tűnik. Ugyanígy RUDOLPH, *Amos*, 102, aki a strófa egyéb részét eredeti ámószinak ítéli (vö. RUDOLPH, *Amos*, 121.137). Csakhogy egy hasonló sort az Edóm-strófában is találunk (1,11b β), ami miatt vagy mind a két sort betoldásnak kellene minősítenünk (így RUDOLPH, *Amos*, 102.119–122), vagy – pl. a BHS javaslatával – az 1,9b mögött, a Tírusz-strófában egy sor kiesésével kellene számolnunk. A két sor szekunder jellege ellen foglal állást WILLI-PLEIN, *Schriftexegese*, 18.

⁵⁵ Így Wellhausen és Nowack alapján pl. WEISER, *Propheten*, 119k; SCHMIDT, *Deuteronomistische Redaktion*, 174k; GESE, *Komposition*, 86kk; WOLFF, *Joel und Amos*, 137k.170k; WILLI-PLEIN, *Schriftexegese*, 16k; MAYS, *Amos*, 33–36.40–42; JEREMIAS, *Amos*, 11kk; NOGALSKI, *Literary Precursors*, 90–97; ROTTZOLL, *Redaktion*, 22–35. E három strófán felül MARTI, *Dodekapropheton*, 158, a Filiszteus-strófát is betoldásnak tartja, mivel szerinte az mechanikusan az Arám-strófát másolja, kilóg a népek logikus, geográfiai viszonyoknak megfelelő sorrendjéből, s a „maradék”-ra nem az Ámósztól megszokott אֲחֵרֵי, hanem a אֲרֵרֵי szót használja. A strófa a filiszteus városok közül egyedül Gátot nem említi – Marti szerint ez a bizonyíték arra, hogy az Gát Kr.e. 711-es lerombolása után keletkezett. Ezen felül úgy gondolja, hogy a strófa a Jóel 4,4–6-ot és a Jer 13,19-et idézi, tehát azoknál csak későbbi lehet. Marti nézetét követi pl. WOLFE, *Twelve*, 96; PFEIFER, *Denkformanalyse*, 61k, uő., *Fremdvölkersprüche*, 231; DIETRICH, *Völker*, 317. Érveit azonban meggyőzően cáfolja WEISER, *Prophetie des Amos*, 86k; HAYES, *Amos*, 81, illetve ROTTZOLL, *Redaktion*, 41–45. A Filiszteus-strófa mellett a Móáb-strófát (1,6–8; 2,1–3) is fogság korabeli betoldásnak tartja JEREMIAS, *Hosea und Amos*, 172–182; u.ő., *Amos*, 12k. Szerinte ugyanis ezek a strófák olyan bűnöket rónak fel, amiket vagy Júda ellen követhettek el (Filiszteus-strófa), vagy inkább a szomszédos Júdában válthatott ki döbbenetet (Móáb-strófa). Csak a Júda-strófát tartja betoldásnak POLLEY, *Davidic Empire*, 56k.66k.78–81.

Újabban e három strófa ámósz szerzősége mellett érvel REVENTLOW, *Amt des Propheten*, 58kk, aki a többi strófába belenyúlva igyekszik eltüntetni a felmutatott formai és tartalmi eltéréseket, és mindenek előtt RUDOLPH, *Amos*, 102.119–122, aki a szekundérnek tekintett sorok törlése után (az Edóm-strófából 1,11b β ; a Júda-strófából 2,4b β) nem lát okot a strófák kései datálására. E három strófa eredetisége mellett száll síkra még PRIEST, *Covenant*, 405, láb. 21; HARAN, *Empire of Jerobeam*, 272kk; WEISS, *Numerical Sequence*, 416kk; SCHOVILLE, *Oracles of Amos*, 55kk; DORSEY, *Literary Structure*, 279.

strófa egyetlen szerkesztő alkotása, a kutatók többsége egyetért⁵⁶. Az, hogy a Júda-strófa szerzője azonos-e e két strófa szerzőjével, már kevésbé tűnik bizonyosnak, hiszen ez a strófa meglehetősen sok, e másik két strófában sem fellelhető sajátosságokat rejt magában⁵⁷. Mégis, azoknak lehet igaza, akik e három szekunder strófát egyetlen deuteronomista átdolgozás részének tekintik, s a Júda-strófa sajátosságaiban az Izráel-strófát gondosan követő költői fokozást látnak⁵⁸.

Ezek a strófák minden bizonnyal a babiloni fogság idejében keletkeztek⁵⁹. Tírusz és a „testvér” Edóm ekkor jelenik meg az idegen népek elleni próféciaik között⁶⁰, s az itt felsorolt vádak is a fogság helyzetéből érthetőek meg a leginkább. Az Edóm-strófában szereplő Bocra az 1Móz 36 kivételével kizárólag a Kr.e. 587 utáni szövegekben fordul elő⁶¹, s ettől a kortól számít a korábbi Szelával szemben (vö. Bír 1,36; 2Kir 14,7) Edóm fővárosának⁶². A Júda-strófának szintén röviddel 587 után kellett előállnia, amikor az Izráel-strófát még nem lehetett minden további nélkül egyszerűen Júdára vonatkoztatni, mert a másik zsidó állam, Izráel önálló létének az emléke még elevenen élt az olvasók emlékezetében⁶³.

⁵⁶ Lásd pl. Wellhausen alapján MARTI, *Dodekapropheton*, 158.162k; WEISER, *Prophetie des Amos*, 88; WOLFF, *Joel und Amos*, 137; JEREMIAS, *Amos*, 16k; ROTTZOLL, *Redaktion*, 34k.

⁵⁷ Így pl. ROTTZOLL, *Redaktion*, 23–30, aki szerint a Júda-strófa későbbi, mint a Tírusz- és Edóm-strófa. Ezt a tartalmi eltérések mellett szerinte az is bizonyítja, hogy e strófa nyelvezete már nem tisztán deuteronomista (lásd KOCH, *Amos II*, 6), hanem deuteronomista és papi elemeket ötvöző nyelvezet, ami már feltételezi nem csak a Deuteronomista történeti művet, hanem Jeremiás, sőt a Szentségtörvény deuteronomista átdolgozását is.

⁵⁸ Így pl. WEISER, *Prophetie des Amos*, 89; SCHMIDT, *Deuteronomistische Redaktion*, 174.177; WOLFF, *Joel und Amos*, 134.137k; JEREMIAS, *Amos*, XVI és 11; NOGALSKI, *Literary Precursors*, 96k.

⁵⁹ Így pl. WEISER, *Prophetie des Amos*, 89; SCHMIDT, *Deuteronomistische Redaktion*, 174.177; WOLFF, *Joel und Amos*, 184k; JEREMIAS, *Amos*, 11; NOGALSKI, *Literary Precursors*, 96k.

⁶⁰ Tírusz elleni próféciaik: Ez 26–28; Edóm elleni próféciaik: Ézs 34; Jer 49,7–27; Ez 25,12–14; 35; Abd 10.12. Edómhoz mint Izráel testvéréhez lásd 1Móz 25kk; 5Móz 2,4k; 23,8k; Abd 10.12.

⁶¹ Lásd Ézs 34,6; Jer 48,24; 49,13.22. Témán a fogság alatti–utáni Jer 49,7.20; Ez 25,13; Abd 9; 1Krón 1,36 mellett a Hab 3,3-ban is szerepel.

⁶² JEREMIAS, *Amos*, 17.

⁶³ WILLI-PLEIN, *Schriftexegese*, 17. A Tírusz-strófának a fogság idejére való datálása mindenesetre vitatott. E strófának ugyanis nincsen világos metrum-képlete, a városállam emberkereskedelme elleni vádjához pedig az egyetlen parallel a Jóel 4,6 (vö. Ez 27,13), ami valamikor Kr.e. 400 és 343 közé tehető. A Tírusz és Izráel közötti „testvéri szövetség” történelmileg nem bizonyítható, s így talán csak az 1Kir 5,15kk beszámolójára épül. Ezek alapján HARAN, *Historical Background*, 201; WILLI-PLEIN, *Schriftexegese*, 16–18.97, és ROTTZOLL, *Redaktion*, 22k.31, e strófát

E három strófa egyetlen közös szerkesztői szándéknak tesz eleget: Az eredetileg Izráel ellen szóló próféciaát Júdára alkalmazza. Ennek érdekében az Izráel ellenségeit elítélő strófák közé beemeli Júdának a Kr.e. 587-es megszállásában játszott szerepük miatt meggyűlölt – s a hagyománytörténetben kétségtelenül egyre inkább sztereotípiává váló – ellenségeit, de úgy, hogy ezek bűneivel és megérdemelt ítéletével az eredeti ámószi költemény szándékának megfelelően Júda bűnének nagyságát szemlélteti, illetve a rajta bekövetkezett ítélet jogosságát Ámós íghirdetésének a fényében igazolja. Az eredeti ámószi prófécia szerkezeti elemeinek arányait megváltoztatva a hangsúly e szekunder strófákban a Deuteronomista történeti mű, illetve a dt. iskola „ok-feltáró” prédikációs stílusának megfelelően⁶⁴ a már bekövetkezett ítélet részleteiről annak okaira helyeződött át.

E három strófa beillesztésével ugyanakkor az eredeti 4+1-es strófaszerkezetű kompozíció 7+1-es szerkezetűre bővült. Az Izráel-strófa megőrizte az utolsó helyét, terjedelmében is a legrészletesebb strófa maradt, így továbbra is ez a strófa képezte a kompozíció csúcspontját. Az „idegen” népek elleni próféciaák száma azonban négyről hétre bővült – ez megfelel a Jeremiás és az Ezékiel könyvében szereplő idegen népek elleni próféciaák számának, illetve Ezékiel könyvében a Tírusz- és Egyiptom elleni jövendölések szerkezetének. A hetes mint a teljesség száma a próféciaák érvényességét valamennyi pogány népre kiterjeszti⁶⁵.

A Tírusz- és az Edóm-strófa az alapréteg első négy strófájának a mintájára (a–a', b–b') szintén egy párt alkot egymással (c–c'): csak itt van szó a „testvér” ellen elkövetett bűnökről⁶⁶, de a fentiekben kimutatott formai és tartalmi eltérései az alaprétegtől szintén egymással egy párrá kötik össze őket⁶⁷. A két strófa beillesztése gondosan az alapréteg két párja közé történt.

a viszonylag kései fogság utáni időkre datálja. ROTTZOLL, *Redaktion*, 32.34k. szerint ugyanebben az időből és ugyanettől a kései szerkesztőtől származhat az Edóm-strófa is: Szerinte ugyanis az a tradíció, ami Edóm részvételét a Kr.e. 586-os eseményekben aktívnak mutatja be, csak fokozatosan, a Kr.e. 4. század első felére alakult ki. Véleményem szerint azonban ezek az érvek nem kényszerítő erejűek: a Jóel 4,6 esetében az irodalmi függőség iránya fordított is lehet, s az Edómmal szembeni ellenségeskedés tradíciótörténetével kapcsolatban sem hangzott még el az utolsó szó.

⁶⁴ E stílushoz lásd SCHMIDT, *Deuteronomistische Redaktion*, 178; JEREMIAS, *Amos*, 11.

⁶⁵ Ámós könyvében az idegen népek elleni próféciaák e hetes struktúrájához lásd LIMBURG, *Sevenfold Structures*, 219–221; DORSEY, *Literary Structure*, 277–279, és WILSON, *Biblical Rhetoric*, 1670–165.

⁶⁶ MARTI, *Dodekapropheton*, 162 szerint az 1,9b későbbi betoldás lehet, ami eredetileg vagy az Edóm-strófához, a 11. vershez tartozott, vagy magyarázó glosszaként az 1,9b-ben nem Tíruszra, hanem a közvetlenül előtte álló Edóm szóra vonatkozott. Azonban sem a törlést, sem az Edómra vonatkoztatást nem indokolja semmi.

⁶⁷ GESE, *Komposition*, 89.

Ezzel egyrészt sem az összetartozó párokat nem szakította el a szerkesztő egymástól, másrészt harmadik párként egyfajta tengelyt sikerült megalkotnia a kompozícióban: Míg a két külső pár a bűn feltárására csak röviden tér ki, s inkább a büntetés leírására helyezi a hangsúlyt, addig a közjük illesztett belső pár elsősorban a bűn felmutatását tartja fontosnak – jelentősen eltolva a hangsúlyt az „érzület-etika” irányába. Az, hogy a pozíciójuk megválasztásában bizonyos geográfiai szempontok is közrejátszottak volna⁶⁸, aligha valószínű: a felsorolás az alapréteg szándékának megfelelően a távolabbi népektől halad a barátinak vagy testvéreinek tekintett népek felé⁶⁹.

A Júda-strófa az Izráel strófa elé beillesztve a fogság szituációjában azt akarja felmutatni, miben is állt Isten népének a bűne, s ennek megfelelően az Izráel-strófa etikai és szociális bűneit vallási összefüggésbe állítja: Nem egy ország törvényét, hanem Isten tóráját vetette meg a választott nép – s érdemelte ki ezzel a fogság katasztrófáját. De ahogy láttuk, nem csupán Isten törvényének a semmibe vételét rója fel ez a strófa, hanem az egyetlen és igaz Istentől a tehetetlen bálványokhoz való odafordulást is megnevezi mint minden baj forrását: a nép Isten rendelkezései helyett a pogány népek bálványait követte, amik pedig csak „hazugságok”, vö. 2Kir 17,13–15. Arról, hogy ez a teologizálás az Izráel-strófa előtt elrontja-e az eredeti kompozícióban oly művészi felépített fokozást⁷⁰, vagy a választott nép egyik felének, de Izráel szemszögéből mégiscsak egy „idegen” országnak az ítéletbe való bevonásával tovább fokozza az olvasók várakozását, eltérhetnek egymástól a vélemények. Az mindenesetre tény: Azzal, hogy a Júda-strófa az Izráel-stróféval együtt szintén egy párt alkot, a későbbi szerkesztő az eredeti ámószi koncepciónak megfelelően (vö. 3,1k) Izráelt még erősebben bekapcsolta az idegen népek sorába.

Talán ugyanennek a szerkesztőnek a számlájára írható az Izráel-strófa bűnkatalógusának könnyebb átdolgozása is⁷¹. A 2,7b β beillesztése, valamint a 2,8 rövidebb betoldásai ugyanis a Júda-stróféhoz hasonlóan utólag teologizálják az Izráel-strófát, amikor a tisztán szociális jellegű vétkeket vallási összefüggésbe állítják. A 2,4b β -nek megfelelően a 2,8 betoldásaiból is kihallható a bálványimádás vádja, a 2,7b β -ben szereplő „meggyalázzák szent nevemet” összefoglaló megjegyzés pedig tartalmában a 2,4b α -ban szereplő „megvetették az Úr törvényét” kijelentésre emlékeztet. Azzal, hogy a szerkesztők az Izráel-strófát egy teljesen új sorral is kiegészítették, a vádak számát 3 + 2 + 1-re, azaz hétre emelték. Ez nyilvánvalóan megfelel az „idegen” népek hétre való felduzzasztásának, s azt akarja kifejezésre juttatni, hogy Izráel valamennyi nép bűnét elkövette, sőt még annál rettenetesebbeket is⁷².

⁶⁸ SCHMIDT, *Deuteronomistische Redaktion*, 175.

⁶⁹ A kérdéshez lásd már fentebb, a 18. lábjegyzetet.

⁷⁰ SCHMIDT, *Deuteronomistische Redaktion*, 176, láb. 28.

⁷¹ Így alapvetően ROTTZOLL, *Redaktion*, 64.66k.

⁷² Lásd DORSEY, *Literary Structure*, 277; WILSON, *Biblical Rhetoric*, 165.

Az Izrael elleni vádak költői szerkezetét e betoldások ugyan jelentősen megváltoztatták, de annak egy szabályos, új, művészi megmunkált struktúrát adtak – ugyanez nagyban, ahogy láttuk, az egész kompozíció átdolgozásáról is elmondható. A 2,6–8 kibővített szövegének a metrumképlete ugyanis szabályos fokozást mutat⁷³: A 2,6b még 3 + 3 metrumképletű, a 2,7a képlete viszont 4 + 3, a 2,7b soré 4 + 4, a 2,8 versé pedig már 5 + 5. Ennek a formai fokozásnak felel meg a vádak tartalmi fokozása is: az első négy vád megmaradt tisztán szociális jellegűnek, a következő három vád azonban már szakrális jellegű⁷⁴. Sőt, Gese alapján még további tartalmi fokozás is megfigyelhetünk: Az első két bűnt Izrael még a törvényesség álcája alatt követhette el. A harmadik és negyedik vétet azonban már a szociális törvények felrúgásával hajtották végre, az ötödik bűn Isten akaratának a meggyalázását jelentette, míg a hatodik és hetedik a szentély meggyalázását, ha nem az idegen istenekhez való elpártolást rója fel Izraelnek.

S végül ugyanennek az átdolgozásnak a keretében kerülhetett sor az Izrael-strófa ítélethirdetésében a 2,14–15 versek kibővítésére is. Ahogy arra már a fentiekben utaltunk, a 2,14b és a 2,15aβ költői felsorok utólag kerültek a költeménybe⁷⁵. Ez a két mondat ugyanis a közvetlen kontextusából kiragadott szófordulatokból építkezik, mint a Tírusz- és Edóm-strófa, s az eredeti kompozíció költői jellegét ugyanúgy megőrzi, mint azok. A Keretkompozícióba való beágyazás során a 2,16*-tal kiegészült ítélethirdetés 2x2 + 1 kijelentésből állt. Ezt az „ötös” szerkezeti sémát e két mondat beillesztésével a szerkesztők egy „hetes” sémára bővítették – az idegen népek elleni próféciák, valamint a 2,6kk felduzzasztott bűnkatalógusának az analógiájára⁷⁶. Rendtorff szerint a 2,15aβ eredetileg talán a 2,14aα mögött állhatott⁷⁷. Ebben az esetben ugyanis a 2,14–15 versek három, parallel felsorokból álló költői sort alkotnának: az elsőben lenne szó az ítélet elől menekülő gyors katonákról, a másodikban az erősekről, míg a harmadikban a harci kocsi személyzetéről olvasnánk. Ez ugyan elképzelhető, de koránt sem

⁷³ GESE, *Komposition*, 90, láb. 49. Ahogy azt láttuk, egy bizonyos fokozás már az alapréteg bűn-katalógusában is megfigyelhető volt, lásd ehhez fentebb, az 71. oldalon.

⁷⁴ Így WEISER, *Prophetie des Amos*, 90, majd GESE, *Komposition*, 90, láb. 49.

⁷⁵ Így pl. SCHMIDT, *Deuteronomistische Redaktion*, 179, 32. láb.; GESE, *Komposition*, 94; WOLFF, *Joel und Amos*, 164; REIMER, *Botschaft des Amos*, 51; JEREMIAS, *Amos*, 28, 32. láb. Betoldásnak tartja a 2,14b mellett az egész 2,15 verset WEISER, *Prophetie des Amos*, 98. Másképp WILLI-PLEIN, *Schriftexegese*, 20, aki egyedül a נַפְשׁוֹ szót törölné metri causa a 15. vers végéről.

⁷⁶ Véleményem szerint – ROTTZOLL, *Redaktion*, 78, szkepszise ellenére is – az ítélethirdetés e két betoldásának az előállítására ez, a GESE, *Komposition*, 94, által kínált magyarázat a legkézenfekvőbb. Az Ám 2,14–16 hetes struktúrájához lásd DORSEY, *Literary Structure*, 277, és WILSON, *Biblical Rhetoric*, 165.

⁷⁷ RENDTORFF, *Am 2, 14–16*, 226k, ugyanígy REIMER, *Botschaft des Amos*, 51; JEREMIAS, *Amos*, 28, 32. láb.

szükségszerű következtetés, a jelenlegi szöveg előállítását ugyanis egy ilyen világos struktúra romlásaként nehéz lenne megmagyarázni.

IV. A 2,9.10–12 deuteronomista betoldásai

A 2,9.10–11-ben az Izráel-strófának egy olyan eleme következik, aminek az idegen népek elleni próféciákban nincsen parallelje: a vádak (2,6b–8) és ítélethirdetés közé (2,13–16*) beékelődik az Isten korábbi jótéteményeire való visszaemlékezés. Ennek a visszaemlékezésnek a célja a nép hálátlanságának a felmutatása, s ezzel a megelőző bűnkatalógus nyomatékositása, illetve a legyőzött népek nagyságán keresztül a közelgő ítélet feltartóztatatlanságának a hangsúlyozása.

Az előző versekkel szemben ez a szakasz közvetlenül megszólítja Izráelt, a semleges tudósítás formáját tehát itt a prédikációs stílus váltja fel. A 2,12 vádjai megkésve következnek a 2,9.10k után, s tartalmukban is elütnek a 2,6–8-ban olvasható felebarát elleni bűnök vádjaitól. Formai szempontból ezek a versek nem költői sorok, hanem emelkedett prózában vannak megfogalmazva – ezen a tényen a BHS sortördelése sem változtat. Mindezek alapján valószínű, hogy a 2,9.10–12 utólagos betoldásként került Ámósz kompozíciójába; a szerzőjüket a szakasz nyelvezete és a feldolgozott témák alapján a fogság- fogság utáni kor (poszt-) deuteronomista köreiben kell keresnünk.

Az azonban valószínű, hogy a 2,9 és a 2,10–12 két külön, időben egymást követő szerkesztő munkája. Ezt sugallja már a két vers elején hangsúlyozottan megjelenő **יְהוָה**, de világosan mutatja az a tény is, hogy a 2,9-ben a honfoglalás korántsem konvencionális módon tárgyalt témáját a 2,10 utólag egészíti ki a kivonulás és a pusztai vándorlás témájával, a Deuteronomista beszámolóival és nyelvezetével mindenben megegyező megfogalmazásban. Ennek alapján, a 2,10–12 egy, a fogság idején keletkezett dtr. betoldás lehet⁷⁸, míg a 2,9-nek ennél egy korábbi kiegészítésnek kell lennie – talán szintén a fogság korából, esetleg azonban még a fogság előtti korból⁷⁹.

⁷⁸ Ámósz könyvének egy fogság korabeli deuteronomista átdolgozásához sorolja be a 2,10–12 verseket pl. MARTI, *Dodekapropheton*, 152.168k (a 2,11 kivételével); WEISER, *Prophetie des Amos*, 95 (a 2,11b kivételével); SCHMIDT, *Deuteronomistische Redaktion*, 178–183; WOLFF, *Joel und Amos*, 137k.206; JEREMIAS, *Amos*, XXI, láb. 13, majd 20.24; ROTTZOLL, *Redaktion*, 51k.56–61 (az alaprétéghez tartozó 2,12a kivételével). Csak a 2,12 verset tartja a könyv első kiadója betoldásának RUDOLPH, *Amos*, 102.145–148.

⁷⁹ A 2,9-et a kutatók többsége hagyományosan az ámószai alaprétéghez számítja, lásd MARTI, *Dodekapropheton*, 168 (a 2,11-gyel együtt); WEISER, *Prophetie des Amos*, 95; WOLFF, *Joel und Amos*, 137k; RUDOLPH, *Amos*, 154. WILLI-PLEIN, *Schriftexegese*, 19, a 2,9aβb verset szintén az ámószai alaprétéghez sorolja be, de úgy gondolja, hogy az eredeti helye nem a 10. vers előtt, hanem a mögött volt. A

Ez a két szakasz lényegében nem változtatja meg az eredeti kompozíció szerkezetét, legfeljebb azt két fontos eleme között ideiglenesen megszakítja. A hálátlanság bűnének a felmutatásával az ítélethirdetés előtti feszültséget művészién tovább fokozza, s a kánaáni őslakosság kiirtásának témájával, illetve azok erejének a hangsúlyozásával az ítélet indokoltságát, illetve az ítélet elkerülhetetlenségét hangsúlyozza. Ez a két szakasz már nem követi az eredeti ámósi kompozíció költői formáját és strófaszerkezetét – a prózai betoldások applikáló jellege így első pillantásra is nyilvánvaló az olvasók előtt.

V. Összegzés

Ámósz idegen népek elleni prófécijának az alaprétege nagyon világos költői szerkezetet mutat. Az idegen népek ellen intézett, egymással párba szerkesztett és azonos sémára épülő első négy strófa után a kompozíció csúcspontja, az Izráel elleni prófécia következik. Ez a strófa bár alapvetően az első négy szerkezetét követi, annak elemeit lényegesen kibővítve hozza. A költemény metrum-képlete szabályos, általában 3 + 3.

E kompozíciót talán maga Ámósz, esetleg egy nem túl kései tanítványa egybekapcsolta Ámósz látomásainak a gyűjteményével. A 2,13b β és a 2,16* beillesztése ezt az egybekapcsolást szolgálta. E két betoldás a költemény szerkezetében lényeges változásokat nem idézett elő. A 2,13b β a szabályos bikola sort trikolára bővítve rontott ugyan a költemény struktúráján, a 2,16* beillesztése azonban művészién javított azon: e betoldással ugyanis az utolsó strófa záró eleme megismételte az egész kompozíció 2 + 2 + 1 struktúráját.

A Tírusz-, Edóm- és Júda-strófa beillesztése, valamint az Izráel-strófa bővítvényei egyetlen szerkesztő munkájának köszönhetőek. E betoldások gondosan megőrizték a gyűjtemény költői jellegét, de jelentősen át is strukturálták azt. A három új strófa beillesztésével az eredeti 2 + 2 + 1-es szerkezet 7 + 1-esre, illetve 2 + 2 + 2 + 2-re bővült: az eredeti két strófa-pár közé beillesztett új pár az idegen népek elleni prófécia struktúráját gondosan megőrizte, a hetedik helyre beillesztett Júda-strófa pedig az idegen népek elleni strófák számát hétre emelte, illetve az Izráel-strófával egy párt alkotva az egész kompozíció struktúráját 4x2 elrendezésű nyolcas struktúrára növelte. Az Izráel-strófa kiegészítései művészién követik ezt az új hetes szerkezetet.

A 2,9.10–12 deuteronomista betoldásai a kompozíció új struktúráján lényegesen nem változtatják meg. E prózai formában megírt betoldások egyfajta applikáló kiegészítéseiként ugyan megszakítják a költői szöveget, de

2,10–12 előtti dtr. redakcióhoz sorolja be a 2,9-et is JEREMIAS, *Amos*, XXI a 13. lábjegyzettel, valamint a 20. oldal; FLEISCHER, *Sozialkritik des Amosbuches*, 36.44k, valamint a DIETRICH, *Völker*, 321, láb. 25-ben szereplő kutatók. ROTTZOLL, *Redaktion*, 51–55, szerint ez a vers egy dtr. utáni szerkesztőtől származhat talán még a fogság korából, de inkább már a fogság utáni időből.

az eredeti struktúrába illeszkedve csupán az Izráel elleni vádak további fokozására törekednek.

Az Ám 1,3–2,16* hagyományozás-történetében tehát egy költői ihletettségű próféta áll a hagyományozási folyamat legelején Őt, illetve néhány kisebb betoldásokra szorítókozó tanítványát egy költői szempontból semmivel sem alább való szerkesztő követi, aki maximálisan igyekszik ugyan mestere szavait és azok formáját megőrizni, de a régi üzenetet saját korára applikálva nem retten vissza az átvett anyag egyedi átstrukturálásától sem. S végül a hagyományozási folyamat végén egy olyan szerkesztő áll, aki prózában fogalmazta meg a maga applikáló megjegyzéseit. Vajon a költői tehetség híján választotta ő a prózai megfogalmazást? Vagy saját applikációjának az eredeti üzenettel szembeni másodlagos jellegét igyekezett a költői forma mellőzésével érzékeltetni? Ezt e tanulmány kereteiben aligha lehet eldönteni. Számunkra azonban az ő kiegészítései is – a kánon részeként – az eredeti üzenet Istentől ihletett kifejtését és meggazdagítását jelentik.

Felhasznált irodalom:

- BUDDE, K., Zu Text und *Auslegung* des Buches Amos, JBL 43 (1924), 46–131.
- COOTE, R. B., Amos among the Prophets. *Composition and Theology*, Philadelphia, 1981.
- Dietrich, W., JHWH, Israel und die *Völker* beim Propheten Amos, ThZ 48 (1992), 315–328.
- DORSEY, D. A., *The Literary Structure of the Old Testament*, Grand Rapids, 1999.
- FLEISCHER, G., Von Menschenverkäufern, Baschankühen und Rechtsverkehrern. *Die Sozialkritik des Amosbuches* in historisch-kritischer, sozialgeschichtlicher und archäologischer Perspektive, BBB 74, Frankfurt a.M., 1989.
- FRITZ, V., Die *Fremdvölkersprüche* des Amos, VT 37 (1987), 26–38.
- GESE, H., *Komposition* bei Amos, VT.Suppl. 32 (1981), 74–95.
- GEYER, J.B., *Mythology and Culture in the Oracles against the Nations*, VT 36 (1986), 129–145.
- HARAN, M., The Rise and Decline of the *Empire of Jerobeam* ben Joash, VT 17 (1967), 266–297.
- , Observations on the *Historical Background* of Amos 1:2–2:6, Israel Exploration Journal 18 (1968), 201–212.
- HAYES, J. H., *Amos. The Eight-Century Prophet. His Times and his Preaching*, Nashville, 1988.

- HÖFFKEN, P., Untersuchungen zu den Begründungselementen der *Völkerorakel* des Alten Testaments, Diss., Bonn, 1977.
- JEREMIAS, J., *Der Prophet Amos* (ATD 24/2), Göttingen, 1995.
- , *Hosea und Amos*. Studien zu den Anfängen des Dodekapropheten (FAT 13), Tübingen, 1996.
- KOCH, K., *Amos*. Untersucht mit den Methoden einer strukturalen Formgeschichte. Teil II. Synthese (AOAT 30), Kevelaer, 1976.
- , (u.a.), *Die Propheten I*. Assyrische Zeit (UTB 280), Stuttgart, 1978.
- KUSTÁR, Z., „Durch seine Wunden sind wir geheilt.“ Eine Untersuchung zur Metaphorik von Israels *Krankheit und Heilung* im Jesajabuch, BWANT 154, Stuttgart, 2002.
- LIMBURG, J., *Sevenfold Structures* in the Book of Amos, JBL 106 (1987), 217–222.
- MAYS, J. L., *Amos*. A Commentary (The Old Testament Library), Philadelphia, 1969.
- MARTI, K., *Das Dodekapropheten* (HCAT 13), Tübingen, 1904.
- NOGALSKI, J., *Literary Precursors* to the Book of the Twelve (BZAW 217), Berlin/New York, 1993.
- PFEIFER, G., *Denkformanalyse* als exegetische Methode, erläutert an Amos 1,2–2,16, ZAW 88 (1976), 56–71.
- , *Die Fremdvölkersprüche* des Amos – *apaetere vaticinia ex eventu?*, VT 38 (1988), 230–233.
- POLLEY, M.E., *Amos and the Davidic Empire*, A Socio-Historical Approach, Oxford, 1989.
- PRIEST, J., *The Covenant of Brothers*, JBL 84 (1965), 400–406.
- REIMER, H., *Richtet auf das Recht!* Studien zur *Botschaft des Amos*, SBS 149, Stuttgart, 1992.
- RENTORFF, *Zu Am 2,14–16*, ZAW 85 (1973), 226–227.
- REVENTLOW, H. Graf, *Das Amt des Propheten* bei Amos, Göttingen, 1962.
- ROTTZOLL, D. U., *Studien zur Redaktion und Komposition* des Amosbuchs (BZAW 243), Berlin/New York, 1996.
- RÖSEL, H. N., *Kleine Studien zur Entwicklung des Amosbuchs*, VT 43 (1993), 88–101.
- RUDOLPH, W., *Joel, Amos, Obadja, Jona* (KAT 13/2), Gütersloh, 1971.
- SCHMIDT, W. H., *Die deuteronomistische Redaktion* des Amosbuchs. Zu den theologischen Unterschieden zwischen dem Prophetenwort und seinem Sammler, ZAW 77 (1965), 168–193.
- SCHOVILLE, K.N., *A Note on the Oracles of Amos* against Gaza, Tyre and Edom, in: *Studies in Prophecy*, VTSuppl. 26 (1974), 55–63.
- SELLIN, E., *Das Zwölfprophetenbuch* übersetzt und erklärt (KAT 12), Leipzig, 1922, 1. kiadás.
- SOGIN, J. A., *The Prophet Amos*. A Translation and Commentary, London, 1987.

- STEINMANN, A.E., *The Order of Amos's Oracles against the Nations 1:3–2,16*, JBL 111 (1992), 683–689.
- WEIMAR, P., *Der Schluss des Amos-Buches*. Ein Beitrag zur Redaktionsgeschichte des Amos-Buches, BN 16 (1981), 60–100.
- WEISER, A., *Die Prophetie des Amos*, BZAW 53, Giessen, 1929.
- , *Das Buch der zwölf kleinen Propheten*. Bd. 1. Die Propheten Hosea, Joel, Amos, Obadja, Jona, Micha, (ATD 24/1), 8. Auflage, Göttingen, 1985.
- WEISS, M., *The Pattern of Numerical Sequence in Amos 1-2*, JBL 86 (1967), 416–423.
- WILSON, V.M., *Divine Symmetries. The Art of Biblical Rhetoric*, Lanham/New York/Oxford, 1997.
- WILLI-PLEIN, I., *Vorformen der Schriftexegese innerhalb des Alten Testaments*, BZAW 123, Berlin/New York, 1971.
- WOLFE, R. E., *The Editing of the Book of the Twelve*, ZAW 53 (1935), 90–129.
- WOLFF, H. W., *Dodekapropheton 2. Joel und Amos* (BKAT XIV/2), 1969, 3. Auflage, Neukirchen-Vluyn, 1985.
- WÜRTHWEIN, E., *Amos-Studien*, ZAW 62 (1950), 10–51.

